

zvláštnosti jejich zápisu staroslověnštiny. Důležitý je rovněž fakt, že se Dimitrij podílel i na zápisech v dalších hlaholských kodexech sinajského původu. Na základě textů, které do rukopisů dodatečně zapisoval, vyslovil H. Miklas oprávněný závěr, že nešlo o laického písaře, ale o kněze. V takovém případě lze celkem dobře uvažovat o tom, že modlitby psal zřejmě po paměti. *Modlitba sv. Řehoře*, pokud se skutečně užívala jako modlitba předsmrtného vyznání hříčů, jak se oprávněně domnívá Vepřek, a předpokládají to i vydavatelé Dimitriova žaltáře, představovala velmi známou paraliturgickou skladbu, kterou kněz bezpochyby znal z paměti. To by naznačovalo její obecnou znalost a větší rozšíření. Vzhledem k tomu, že text musel být známý v jižní Dalmácii zřejmě již před polovinou 11. století a další slovanský překlad modlitby Řehoře Velikého pořízený z latiny byl dopsán na první stranu Kyjevských listů snad již na Sinaji, nabízí se otázka, zda není možné tuto skladbu považovat za překlad velkomoravsko-panonského původu, spíše než za památku vzniklou v přemyslovských Čechách. Podobně se lze ptát, jaké další texty mohly být vedle Kyjevských listů přeloženy z latiny v době, kdy byl Metoděj vysvěcen na moravského arcibiskupa. Nemohly do tohoto souboru skladeb náležet také některé častěji užívané paraliturgické texty? Současně však ani toto řešení nebrání uvažovat o tom, že se soubor slovanských překladů západních modliteb s latinskou předlohou mohl dostat na Rus českým (snad sázavským) prostřednictvím. Na to by totiž ukazovala některá odlišná čtení Jaroslavského sborníku oproti ostatním verzím, jež mají oporu ve variantách latinských textů, jak bylo konstatováno výše. Lze jen doufat, že v dohledné době nově vydávané hlaholské kodexy ze Sinaje pomohou objasnit dosud málo známá fakta o přijímání křesťanství u Slovanů ve střední a jižní Evropě.

VÁCLAV ČERMÁK

Robert ŠIMŮNEK, *Reprezentace české středověké šlechty*,
Praha, Argo 2013

474 s., ISBN 978-80-257-1004-3

Kniha specialisty na dějiny středověké šlechty a pracovníka Historického ústavu AV ČR Roberta Šimůnka představuje další z řady domácích publikačních počinů zařazených do prestižní ediční řady „Každodenní život“ nakladatelství Argo. Rozsah, kvalita a charakteristická pečlivost vlastní dosavadní Šimůnkově výzkumné činnosti přitom kladou na toto nové a svým způsobem i uzavírající pojednání o středověké šlechtické reprezentaci značná očekávání.

Robert Šimůnek nalezl teoretickou inspiraci k metodickému uchopení tématu v dílech především německé historiografie. Přes některé dílčí domácí příspěvky publikované v poslední době (František Šmahel, Martin Nodl, Martin Wihoda) se totiž jedná o oblast v české medievistice dosud nedostatečně zpřístupněnou, vnímanou stále spíše jako tradiční pole historiků umění. K určitému uchopení tématu

šlechtické historické paměti docházelo samozřejmě vždy, bez příslušného teoretického aparátu však nebylo možné nabídnout o mnoho více než pouhé dílčí intuitivní vhledy. Šimůnek tak velice záslužně systematicky popsal a komplexním způsobem otevřel kategorii reprezentace, na niž uplatnil pohled historika bedlivě sledujícího detail i široký společenský kontext. Díky tomuto přístupu mohl zdánlivě jedinečné aspekty šlechtické reprezentace představit jako součásti jednotného systému, jako vědomé projevy kolektivně sdílené šlechtické kultury a mentality. Slovy autora vychází kniha z poznání, „že reprezentace se všemi svými projevy nebyla jevem o sobě samým, marnivým samoučelem, ale naopak přesně a cíleně koncipovaným prostředkem sdělení určité informace či informací konkrétnímu publiku“, čili formou symbolické komunikace.

Základ šlechtické reprezentace tvořily snahy o ovládnutí paměti, které se promítaly do podoby staveb světského a církevního charakteru, do konstruování rodových pověstí, konání dvorských festivit či vizuálních symbolů dochovaných v širokém spektru nejrůznějších médií. Za dvojici základních kategorií, skrze něž je možné problematiku šlechtické reprezentace nahlížet, zvolil autor „prostředí“ a „výrazové prostředky“, což jsou zároveň dva hlavní celky, na něž je v přibližně stejném stránkovém poměru kniha členěna. „Prostředí“ si zachovalo po celé sledované období (a ještě i mnohem později) prakticky konstantní ráz založený na dvojmí způsobu legitimizace, daném propojením *sacra* a *profana* – symbolů moci (hradů a měst) a symbolů zbožnosti (klášterů, kostelů a kaplí) jako nejdůležitějších prvků šlechtické identity.

Své pojetí hradu autor představil v linii současných celistvých přístupů, vnímajících jej nejen jako architektonickou a militární jednotku, ale též coby právní, správní, hospodářský i „sociální“ fenomén. Jakožto klíčový symbol moci svého pána (stavebníka, držitele) hrad vyjadřoval jeho „permanentní přítomnost“ v krajině, jeho právní nárok (retrospektivně legitimizující i perspektivně expandující) a odrážel také jeho sociální status. Šimůnek se však nezastavil pouze u této „vnější“ podoby hradních sídel, ale odkrývá též význam jejich jednotlivých komponent: reprezentativních místností, hradních kaplí a bran či fasády, jež opět – a podobně postupuje v textu i dále – propojuje s paletou výrazových prostředků sloužících šlechtické reprezentaci. V rámci své koncepce „dlouhého stínu středověku“ se pak dotýká zásadních faktorů nabourávajících dosud silně zakořeněné povědomí o údajné hluboké diskontinuitě středověku a novověku (mimořádně pojmů, jimž by se mnozí historici nejraději vyhnuli), jež modelovým způsobem „dekonstruuje“ na příkladu rozšířeného stereotypu o domnělém přechodu nehostinných gotických hradů v pohodlné renesanční zámky, k němuž mělo dojít kolem přelomu 15. a 16. století.

Za druhé charakteristické prostředí šlechtické mocenské reprezentace autor zvolil šlechtická rezidenční města, jež ovšem na rozdíl od hradů automaticky neindikovala význam rezidenčních sídel či přímo rodů, jimž náležela. V poddanských městech docházelo k sepětí panské a zároveň městské reprezentace (a objevuje se také dosud ne zcela objasněná oboustranná interakce mezi vrchností a poddanými měšťany). Také v tomto případě by bylo na škodu zastavit výklad současně s tradičním periodizačním mezníkem. To ovšem autor nečiní, a dovoluje tak

sledovat postupnou proměnu poměru praktické militární funkce městských fortifikací a jejich vizualizační roviny, která v rostoucí míře vyjadřovala zámožnost, moc a nezávislost majitele. Některé rody, jež zažily strmý sociální vzestup, cítily přímou potřebu deklarovat svůj aktuální status propojením svého sídla s nově založeným či privilegovaným městským centrem.

Přechodem na vedlejší a v mnohém se prolínající „jeviště šlechtické reprezentace“ – do sakrálního prostoru církevních staveb, dochází k posunu šlechtické reprezentace směrem k liturgické „věčné“ paměti, a tím k legitimizaci žijících i ještě nenarozených příslušníků rodu. Autor zde rozvíjí své již dříve prezentované východisko studia úlohy církevních institucí ve středověké společnosti, jímž je rekonstrukce sociálních sítí (okruhu donátorů) duchovních institucí. Vztah donátora a duchovní instituce pak lze zjednodušeně charakterizovat jako „směnu časného za věčné“ – finančních či hmotných darů za zádušní bohoslužby a přímlyvy věřících ve smyslu spásy duše zemřelého, ale také zajištění liturgické paměti a cyklického připomínání jeho jména pro zachování věčné památky v „tomto světě“ (tj. v kategoriích liturgie a memorie). Sakrální prostor proto nestačí vnímat pouze jako statické „prostředí“, ale také jako „děj“ s jeho všedním i svátečním provozem, což jsou roviny zprostředkované vizuálně i mluveným slovem. O nich svědčí zejména funerální prameny. Stěžejní funerální média tu představují náhrobníky a epitafy, ale též testamenty, nekrology a kostelní účty. Za ohniska liturgicko-memoriální a současně legitimizační funkce v sakrálním prostoru šlechtické reprezentace lze v první řadě považovat rodové nekropole. Ve sledovaných typech sakrálních prostorů (klášterech, kostelech a kaplích) autor odkrývá mlhavou, téměř nezatelnou hranici mezi živými a mrtvými, která se v rovině sledovaného fenoménu šlechtické reprezentace projevovala právě v propojenosti jejich liturgické a legitimizační funkce.

Ve druhé části knihy se Robert Šimůnek věnuje okruhu výrazových prostředků šlechtické reprezentace. Jde o nejrůznější způsoby symbolické komunikace kódované materiálními prostředky, které na rozdíl od kategorie „prostředí“ procházely v čase znatelnými proměnami. Za základní čtyři okruhy autor stanovil erb, obraz, způsoby deklarace sociálního statusu (urozenost, šlechtická čest, prostředky legitimizace společenského vzestupu) a rodové tradice, pojímané jakožto nadgenerační symbolický kapitál (erbovní pověsti, šlechtický mecenát).

Prvořadou součástí šlechtické identity představoval erb, který byl vnímán jako zástupný symbol jednotlivce i celého rodu, či přímo jako vlastní „ztělesnění rodové tradice“. Autor tím vysvětluje základní charakteristiku heraldických znamení, jíž byla jejich neměnnost. Možnosti reprezentace formou erbovních znamení sahaly od pouhé identifikace či výrazu vlastnického nároku přes deklaraci příbuzenských vazeb a dalších typů kolektivních identit až po sebezprezentačně-legitimizační užití známé z různých erbovních galerií. Také škála médií nesoucích erbovní znamení byla dostatečně široká. Sahala od artefaktů militárního charakteru, jako byly korouhve, pavězy či zbroj, přes pečeti a erbovníky až po nejrozmanitější formy užití ve sféře každodenního světa, kde bychom erby spatřili na hraničních kamelech panství, na fasádách domů, na podlahových dlaždicích, v okenních výplních, na nádobí či nábytku. Symbolický význam šlechtických erbů byl dále přenášen

do znaků poddanských měst či do rodových příjmí v případě tzv. mluvících znamení.

Analogicky k erbu hrálo úlohu zástupného symbolu i vyobrazení a od přelomu 15. a 16. století také raný šlechtický portrét, snažící se o fyziognomicky věrné ztvárnění. K jejich specifickému prolnutí dochází ve funerálních médiích pozdně středověkých votivních obrazů a epitafů. Toto spojení typizovaného a individuálního autor považuje v první řadě za projev memoriálního účelu, jímž byla snaha zachytit podobu člověka tak, jak měla být uchována v paměti. Na ještě vyhocenější podobu grafického ztvárnění podřízeného principu legitimizační kontinuity upozorňuje ve snahách o vyobrazení zemřelých předků, zpravidla již neznámé podoby.

Jiný způsob symbolické reprezentace středověké šlechty představovala deklarace sociálního statusu, která sestávala ze dvou hlavních složek: urozeného původu a starobylosti rodu, čili dávné rodové tradice. Základem urozenosti byla čest, již bylo nutno stále potvrzovat a v případě jejího ohrožení za ni všemi prostředky bojovat. Udělení či polepšení šlechtického statusu (a tím i „polepšení“ cti) pak bývalo výrazem formálního dovršení společenského vzestupu. Šimůnek tu upozorňuje na základní dlouhodobou tendenci, kterou spatřuje v procesu devalvace vedoucí ke snahám o omezení sociální mobility, ke stále většímu a až komickému kumulování titulatur, ale i k různým formám a snahám o napodobení určitého autorizovaného vzoru (architektonického, kulturního, memoriálního nebo také sociálního v případě přejímání vzorů personální skladby dvora).

Oddíl uzavírá pojednání o problematice již opakovaně reflektované, avšak nyní zdůrazněné a pojaté jako jeden z výrazových prostředků šlechtické reprezentace, jímž je legitimizace prostřednictvím starobylosti a exkluzivity, ožívováním paměti předků, čili pohledem nadgeneračního symbolického kapitálu vyjádřeného v podobě rodových tradic. V dobových genealogických představách Šimůnek odkrývá určité vzorce, které například vyžadovaly, aby na počátku rodové tradice (pomyslného genealogického stromu) stála konkrétní osoba – „praotec“. Odtud pak vedla krátká cesta ke konstrukci bájných tradic o předkovi rodu či fiktivních erbovních pověstí. Při hledání historického základu těchto tradic však autor naráží na nepřekonatelnou bariéru, již představuje nejasný původ drtivé většiny případů erbovní symboliky. Lépe se daří rekonstruovat vznik genealogických fikcí stavějících na příbuzenských vazbách domácích rodů s férickými bytostmi, starořímskými rody či v případě rytířských rodů na snaze vydávat se na základě falz za příbuzné rodů panských. Autor k tomu dokládá, že skutečná znalost vlastních předků obvykle nesahala za třetí, maximálně čtvrtou generaci. Symbolické sepětí současníků a jejich urozených předků bylo deklarováno nejrůznějšími prostředky. Dělo se tak prostřednictvím zbraní či šperků, které přecházely z generace na generaci, prostřednictvím osobních jmen (rodových jmen a příjmí) nebo predikátů. Prestižním prostředkem posílení rodové tradice se mohl stát také kulturní mecenát.

Na místo závěru Šimůnek v poslední kapitole „Dlouhý život středověku“ znovu vyjadřuje základní tezi, nakolik těsným způsobem navázala předbělohorská epocha na středověk a jaké nové interpretační možnosti v okruhu šlechtické reprezentace skýtá celistvý pohled na „dlouhý středověk“. Mám za to, že se jedná o správně

zvolenou cestu poskytující realizovanému výzkumu maximální prostor a zároveň nezastírající jeho objektivně dané meze.

Čtenář Šimůnkovy knihy se asi nevyhne dojmu určité chronologické disproporce celé práce, mající těžiště v 15. století, na mnoha místech přesahující dále do „dlouhého stínu středověku“ v předbělohorském období, přičemž první staletí života české středověké šlechty tvoří pouhou menšinu zpracované látky. Otázkou však je, nakolik by bylo možné materiál z raného období české šlechty ještě doplnit a nakolik zkrátka již dnes není dostupný, a to z důvodu prosté absence, nebo jako důsledek objektivně nižší „produkce“, jež nalezla klíčový impulz teprve v době budování stavovského zřízení, nutícího šlechtu k velkorysým projektům vlastní prezentace a konstrukcím historické paměti. Přestože by bylo možné diskutovat nad vyvážeností některých teoretických pasáží a dílčích historických příkladů, lze Šimůnkově knize v zásadě přiznat vynikající úroveň ve schopnosti zachytit obecně na základě jednotlivého, jež skládá v mozaiku tvořící smysluplný a informačně nesmírně bohatý celek. Pro knihu je důležité propojení s obrazovou přílohou, která doprovází text, a kde snad lze pouze litovat nezařazení ještě většího množství obrazového materiálu.

Kniha Robert Šimůnka představuje kvalitní, pečlivě zpracované dílo založené na široké paletě pramenných svědectví a okruhu relevantní odborné literatury, dílo vysoce důležité a přínosné pro historiky zabývající se dějinami středověku a raného novověku. Autorovi se v knize podařilo znatelným způsobem rozšířit badatelsky využitelnou oblast života středověké šlechty a jejích sídel, a to jak v rovině využití pramenné základny, tak v rovině interpretační, přičemž jasně naznačil i limity daného studia. Lze si jen přát, aby se kniha stala samozřejmým poučením pro všechny nové práce věnované dějinám českých šlechtických rodů a osobností.

ZDENĚK BERAN

Trans montes. Podoby středověkého umění v severozápadních Čechách, edd. Aleš MUDRA – Michaela OTTOVÁ,
Filozofická fakulta UK, Praha 2014

399 s., ISBN 978-80-7308-537-7

První dojem? Tajemný titul, krásná kniha na pohled a obsah bez autorů. Grafická úprava Tomáše Halamy je působivá, přehledná a respektující odborný charakter publikace. Kvalitní fotografie nejsou už vzácností, přesto je každý ocení. Po seznámení s obsahem mne napadlo, zda se nám ze středověku nevrací i „literatura bez autorů“. Uvítal bych takový přístup skupiny autorů, kteří by byli schopni a ochotni vytvořit společné dílo ve prospěch celku. V tomto případě to však neplatí. Až na jeden příspěvek, na němž se podíleli dva autoři, jde o běžné sborníkové články rámcově spjaté s podtitulem knihy. Nevidím proto důvod neuvádět v jejich záhlaví